

Pálvölgyi Balázs

A föderáció változatai – IV. Károly két javaslata a közép- európai rendezésre (1918–1919)

1918 őszén az Osztrák–Magyar Monarchia drámai gyorsasággal bomlott föl. Az események szereplőinek ekkor nem csupán a régi intézmények felszámolásának módját, hanem azt is meg kellett határozniuk, hogy pontosan mit kívánnak felépíteni a Monarchia összeomlott épülete helyére.

Noha visszatekintve úgy tűnik, hogy ekkor már minden kérdés eldőlt, és nemigen maradt valódi alternatívája a majdani versailles-i rendszernek, a kortársak, az események szereplői és szemlélői ezt nem így látták. Sokan gondolkodtak el azon, hogyan is lehet biztosítani azokat az előnyöket a régió számára, amelyeket a Monarchia nyújtani tudott.

A Habsburg Birodalom reformjának lehetőségei – az integráció víziói

A 16. században létrejött közép-európai Habsburg Birodalomnak az európai rendszerben elfoglalt helyéről s magáról az európai államrendszerről, annak fejlődéséről ekkorra számos elemzés született. Elméleti művek, tervek, politikai céllal írt olyan munkák jelentek meg, amelyek számoltak az európai államok rendszerének egyfajta föderatív átalakulásával.¹

A 19. század második felétől a reformelképzelések a nyelvi-nemzeti csoportok, közösségek létéből, a térség gazdasági helyzetéből, illetve a geopolitikai adottságokból kiindulva kívántak megoldást találni a nemzeti érdekekből és a nagyhatalmi, elsősorban német és orosz birodalmi célokból fakadó kihívásokra. Jobbára olyan konstrukciók kidolgozására került sor, amelyek – különböző hangsúllyal – igyekeztek megfelelni a nyelvi-kulturális, a történelmi hagyományokon alapuló és gazdasági motivációjú törekvéseknek úgy, hogy a felkínált megoldás egyben a stabilitás perspektíváját nyújtsa a térség nemzeteinek. A háború alatt

¹ ROMSICS 1997; MOLNÁR 2002.

sem szűntek meg a Közép-Európa, ezzel együtt a Monarchia reformjáról, jövőjéről szóló viták, és azok nemcsak a központi hatalmak, hanem az antant felől is megfogalmazódtak.²

1918: Szűkülő perspektívák

Noha az antanthatalmak 1918 nyarára jórészt már kialakították az Osztrák–Magyar Monarchia jövőjéről szóló álláspontjukat, eldőlt, hogy a birodalom nem maradhat fenn, Bécsben 1918 szeptemberétől még készültek olyan tervek, amelyeknek célja a háború minél gyorsabb lezárásán kívül a Monarchia túlélésének biztosítása volt. Az utolsó békeajánlatot követően került sor a birodalom átalakításának és megmentésének kísérletére, amelynek a széles nyilvánosságnak szánt dokumentuma a *Völkermanifest* volt. Az uralkodó 1918. október 16-ai kiáltványa a gyorsan változó helyzetben ugyan érdemben már nem befolyásolhatta az események folyását, a kiegyezés évtizedeken keresztül fennállt rendszeréhez képest igen jelentős reformokat célzott.³ Az uralkodó Ausztriát szövetségi állammá kívánta átalakítani, ahol minden nemzetiség az általa lakott területen kialakíthatja az államiság kereteit, és nemzeti tanácsok alakítására hívta fel az ebben részt venni kívánó erőket. Más kérdés, hogy ezek már egyértelműen a nemzeti önrendelkezés teljessége alapján, az önálló, semmilyen birodalmi keretbe nem tartozó államok megteremtését kívánták elérni.

A manifesztum fogadtatása nem lehetett pozitív. A dokumentumot október 18-án közlő és értékelő *Neue Freie Presse* elkésettnek, elnagyoltnak, nem kellően pontosnak minősítette, mint ahogy azt is felrótta, hogy mindez nem más, mint egyfajta, a wilsoni pontoknak megfelelni kívánó kísérlet. Elhibázottnak látta abban az értelemben is, hogy az abból kiolvasható átmenet megkezdésére alkalmatlan egy ilyen dokumentum.⁴ A manifesztumból összességében a teljes alkotmányos rendszer átalakításának részleteit hiányolta, illetve elemezte azokat a – lényeges – részkérdéseket, amelyek egy szövetségi állam esetében az államok és a szövetség közötti viszony rendezésére hivatottak. Rámutatott arra, hogy a manifesztummal életre hívni kívánt nemzetállamok már jórészt létre is jöttek, ugyanakkor nem világos, hogy az ott vázolt szövetségi állam hogyan is tudna

² 1917-ben, IV. Károly különbéke-tapogatózásai során, a Smuts–Mensdorff-tárgyalásokon az angol fél a Monarchia egyfajta föderációs átalakítását vetette fel partnerének, majd pedig az 1918-as amerikai, a történelmi és etnikai szempontokat egyaránt figyelembe vevő úgynevezett Seymour-javaslat is idesorolható. MEYER 1946; BARANY 1966; SCHOEPS 1968; HANAK 1969; THEINER 1984; KELEHER 1992; JESZENSZKY 1995; ORMOS 1996; BÓKA 2001: 134–136; GULYÁS 2008: 70; JUHÁSZ 2010: 47–52; STEVENSON 2012; BIHARI 2014: 328; GYARMATI 2016; SZARKA 2020: 57.

³ *Wiener Zeitung*, 1918. okt. 17.; SUPPAN 2014: 209–211; BERTÉNYI 2020.

⁴ Ez illeszkedett az uralkodó 1918. szeptember 14-én kelt, béketárgyalásokat sürgető jegyzékére. LYNCH 2002; FIZIKER 2014: 68.

működni. Olyan alapvető elemek hiányára világított rá, mint a (közös) külpolitika kérdése, a személyek szabad mozgásának biztosítása, a vámügyek rendezetlensége, s nem utolsósorban az államadósságról való rendelkezés. Költői kérdés maradt, hogy hogyan is várható el ezeknek a rendkívül fontos, egy szövetségi állam működéséhez elengedhetetlen kérdéseknek a rendezése, összehangolása olyan nemzetállamoktól, amelyek közötti viszonyt évszázados ellentétek terhelték.

Igaz, hogy egy császári manifestumnak nem feltétlenül célja egy részletes konstrukció megalkotása és nyilvánosság elé tárása, de kétségtelen, hogy a *Neue Freie Presse* cikke a legkényesebb kérdéseket középpontba állítva végezte el nemcsak ennek elemzését, hanem mondott ítéletet Károly császár tervéről.⁵ A szétesőben lévő birodalom meg- és átmentésére tett uralkodói kísérlet kudarca nem csupán annak kidolgozatlansága miatt volt egyértelmű. Azt a cseh vezetők is elutasították, és megfogalmazták igényüket Magyarország szlovákok lakta területeire, miközben Budapest ekkor már a kiegyezéskor megalkotott rendszerből is kilépve mindössze a perszonálunió jelentette megoldást látta elfogadhatónak.⁶ Röviden: ez a fajta szövetségi állami keret tulajdonképpen az összeomló birodalom semelyik alkotó-elemének sem felelt már meg, hamarosan pedig Budapest is szembesült azzal, hogy az ország megmentésére felvetett hasonló jellegű terveit, leginkább a Jászi-féle „keleti Svájc”-tervet a hazai nemzetiségi politikusok szintén elutasították.⁷

Az események azonban gyorsan túlléptek a birodalom átalakítására szánt programon, komolyabb lépések megtételére már nem kerülhetett sor a reformok megvalósítása érdekében. Mindössze néhány nappal a császári manifestum után, 1918. október 21-én a birodalmi gyűlés német ajkú képviselői kimondták Német-Ausztria létrejöttét azzal, hogy a cél a Németországgal való egyesülés. A *Völkermanifest* ellenjegyzője, Max Hussarek von Heinlein miniszterelnök lemondott, átadta a helyét Heinrich Lammaschnak, akinek kormányát már a kortársak is csak Liquidationskabinettnek, azaz felszámolókormánynak hívták. Az államforma kérdését elsősorban a belpolitikai folyamatok alakulása döntötte el, hiszen az antanthatalmak ebben a kérdésben ekkor nem kívántak döntést hozni, így november 12-én Ausztriában, 16-án pedig Magyarországon is kikiáltották a köztársaságot.⁸

A forrongó Bécshez túlságosan közel fekvő Schönbrunnból Eckartsauba költöző uralkodó, noha már aligha gondolhatott arra, hogy hajdani birodalma sorsának alakítója

⁵ Die feierliche Ankündigung des Bundesstaates. Zusammengesetzt aus selbständigen Einzelstaaten 1918; FIZIKER 2021: 18–19.

⁶ Az osztrák–magyar perszonálunióra vonatkozó törvényjavaslat. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv (1918. október 20.) 2009.

⁷ BIHARI 2014: 500; SZARKA 2016: 67–68; HAJDÚ–POLLMANN 2014: 365–366.

⁸ Die Ausrufung Deutschösterreichs als Republik und als Bestandteil Deutschlands 1918; MURBER 2021.

maradjon, az antant, pontosabban a francia kormány tudomása szerint – minden nyilatkozat ellenére – nem adta fel a Monarchia restaurációjára vonatkozó elképzeléseit.⁹

A berni francia ügyvivő 1919. március 6-án kelt levelében arról tájékoztatta Párizst, hogy Eckartsauban Károlyt egy angol kormánydelegáció keresi föl, amely hivatalosan személyes kíséretként marad a volt uralkodó mellett. Az angol delegáció feladata azonban ennél több. Valódi célja, hogy elősegítse egy „Dunai Szövetség” létrehozását, amelynek kulcsszereplője Károly lenne. Az antant el kívánta kerülni Ausztria és Németország egyesülését, amely lépésnek pedig Bécsben szilárd támogatása volt, s úgy tűnt, hogy ha ez pusztán Ausztrián múlna, akkor mindenképpen bekövetkezik.¹⁰ Ennek megakadályozására kínáldott egyfajta államszövetség létrehozásának gondolata a Duna-medencében, vagyis a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén. Noha az ügyvivő felhívta a figyelmet arra, hogy a megszerzett információt nem tudta ellenőrizni, de áttételesen a svájci lapokban az Eckartsauba, Károlyhoz küldött angol tisztről megjelent cikk megerősítette abban, hogy talán lehet valóságalapja a hírnek.¹¹ A volt uralkodó pedig úgy tűnik, ekkor már elkezdte felmérni a lehetőségeit, mindenesetre a forradalmi eseményeket kísérő passzivitását követően tájékozódott az osztrák (elsősorban bécsi és tirolai) monarchista támogatókról.¹²

Károly úgy vélte, hogy a kialakulni látszó új (közép-)európai rendszer annyi bizonytalanságot és feszültséget hordoz magában, hogy érdemes új alternatívát megfogalmazni a térség viszonyainak rendezésére. 1919. március 15-én kelt levelében elemezte a hajdani Monarchia utódállamainak helyzetét, az ehhez vezető folyamatokat, illetve igyekezett egyfajta ajánlatot kínálni a térség stabilizálása érdekében.¹³ Elemzését a bolsevizmus erősödésével indokolta, amelyet a régió egyik legnagyobb fenyegetéseként jelölt meg. Saját magát nemzeti értelemben függetlennek tekintette, az érintett államok nemzeti alapú politikai törekvései fölé helyezte. Kifejtette, hogy a fegyverszünet után a hadsereg megbízható része szétszéledt, és bizonyos elemek, „nevezzük őket őszintén csőcseléknek”, jobb híján a létrejövő „nemzeti államok” hadseregébe áramlottak. Úgy ítélte meg, hogy a bolsevizmusnak ezek a személyek nem képesek ellenállni, ellene ezért az új államok is tehetetlenek, sőt, a bolsevizmus magukat az antantállamokat is fenyegeti. Úgy vélte, hogy a helyzet hosszú távú kezelésére lenne szükség, ehhez pedig antantcsapatok és élelmszer küldése is elengedhetetlen. Ezen túl viszont, sajátos megoldásként, újabb föderális megoldást is szorgalmazott. Úgy vélte, hogy a térség államainak, tekintet nélkül aktuális

⁹ Le Chargé d’Affaires de la République française à Berne à Son Excellence Monsieur le ministre des Affaires Etrangères. Le 19 janvier 1919; Téléggramme, Clinchant, Berne, le 23 décembre 1918. FR MAE 94CPCOM 6.

¹⁰ GOULD 1950.

¹¹ Berne, le 6 mars 1919. Fiche No 3558/2. FR MAE 94CPCOM 6.

¹² Information de l’Empereur Charles le 25 février 1919. FR MAE 94CPCOM 6.

¹³ Levelében egyébként jelen időt használva beszélt a Monarchiáról. FR MAE 94CPCOM 6.

államformájukra, egyfajta föderációt kellene alkotniuk, méghozzá a Habsburg-dinasztia „védnöksége” alatt. A dokumentumból nem derül ki világosan, hogy Károly hogyan látta megvalósíthatónak a szövetségi alakulat létrehozását különböző államformájú entitások részvételével. Az ekkorra már létrejött Csehszlovákia, Lengyelország, illetve Ausztria és Magyarország is köztársaság voltak, míg a térség további részein – nem számítva a győztes Olaszország által birtokba vett területeket – két monarchia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia osztozott. Károly a föderáció lényegét egy, a hajdani Osztrák–Magyar Monarchia közös ügyeivel párhuzamba állítható rendszerre építette volna. Így – nem megfelelő módon – a külügy, a hadsereg, a kereskedelem és a vámok ügye került volna a szövetségi intézmények hatáskörébe. Végso soron a hajdani Osztrák–Magyar Monarchiához rendkívül hasonló konstrukciót képzelt el, annyi különbséggel, hogy az államforma területén nem ragaszkodott a monarchiához, hanem elképzelhetőnek látta eltérő államformával rendelkező országok együttműködését, amely szövetség vezetését elnök töltené be. Úgy látta, hogy mivel nemzeti államokról van szó, ezért várható, hogy az elnök nemzetisége érzékeny pont a szövetségi állam működésében. Tehát ha nemzeti karakterű elnöke lenne a szövetségnek, akkor az szükségképpen problémát jelentene a többi tagállam számára. Ebből következően csakis a Habsburg-dinasztia lenne képes hídát képezni az egyes államok között, mivel az uralkodói család nemzetek felett áll.

Károly úgy vélte, hogy ha egy ilyen kellő stabilizáló erővel rendelkező konstrukció nem jön létre, akkor, ahogy fogalmazott, Ausztria második Balkánná válna. Károly hangsúlyozta, hogy javaslatát felelősségérzése okán tette meg, hiszen láthatók a nagyon is valós veszélyek, elsősorban a bolsevizmus, ami már rövid távon törékennyé teheti az érintett országok stabilitását, hasonlóképpen Németországhoz, ahol ez nagyon is közvetlen fenyegetést jelent. Ott, úgy vélte, már igen nehéz mederben tartani a folyamatokat. Hivatkozott a széteső államhatalomra, rámutatott, hogy Badenban az ottani katonatanács saját magának szed adót, amit a helyi kormány tudomásul vett. Említette Magyarországot is, ahol tudomása szerint a nagybirtokosokat sújtó intézkedéseket hoztak, minthogy a nagybirtokok „szocializálására”, vagyis az állam általi zár alá vételére került sor, és a birtokok kezelésével „valamilyen szocialistát” bíztak meg, és míg a korábbi birtokos semmilyen jövedelemhez nem jut a birtokból, még neki kell viselnie az államosítással járó költségeket is.

Károly véleménye szerint jól jelzi a térség általános gondjait az infláció és a különböző ágazatokban elérhető fizetések arányának felborulása. Külön említette Budapestet, ahol a fizikai munkások bére korábban elképzelhetetlen szintet ért el, hiszen míg egy egyszerű kocsis is 300 koronát keres egy héten, míg egy csatornatisztító munkás 150 koronát kap egy napra, az egyetemi oktatóknak fizikai munkát kell végezniük. A költségvetés instabilitását és egyben az infláció tarthatatlanságát jól jelzi, hogy a magyar kormány

a háborús évekhez képest is sokkal többet költött, és nem látszik, hogy a bankóprést mi állíthatná meg.¹⁴

Nem sokkal a sajátos föderációs tervet tartalmazó levél megfogalmazását követően Károly és családja elhagyta Ausztriát, és Svájcba távozott. Itt, pontosabban már az utazás során is tanújelét adta annak, hogy egyrészt fenntartotta trónigényét, másrészt kifejezte azt a meggyőződését, hogy a közép-európai államok jövője valamiféle föderáció lenne.¹⁵ A körülmények azonban alaposan megváltoztak. Ekkorra már rég világossá vált, hogy IV. Károly elképzelései olyan formában, ahogy azt ő papírra vetette, vagyis egyfajta sajátos Habsburg-restaurációval, semmiképpen nem valósulhatnak meg. Alexandre Millerand 1920. február 2-án tájékoztatta a bécsi, belgrádi, bukaresti és prágai francia követeket, hogy a nagykövetek tanácsa a (magyarországi) Habsburg-restaurációval szembeni deklarációt fogadott el, lezárva nemcsak a Habsburg-védnökség alatt létrejövő szövetségi államról szőtt terveket, hanem az utódállami restauráció lehetőségét is.¹⁶

¹⁴ Lásd BOTOS 2015.

¹⁵ MURBER 2021: 931–932, 427; Télégramme, 20 mars 1919. Le Chargé d’Affaires de le République Française à Berne à son Excellence Monsieur le ministre des Affaires Etrangères. 19 septembre 1919. FR MAE 94CPCOM 6.

¹⁶ Télégramme à Vienne No. 94-95-96-97, à Prague No. 66-67-68-69, à Belgrade No. 69-70-71-72, à Bucarest 66-67-68-69, Paris, le 2 février 1920. FR MAE 94CPCOM 6; Beneš, a Cseh-Szlovák Köztársaság külügy-minisztere Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének, Párizs, 1919. aug. 12. ÁDÁM–ORMOS 2004: 43–45; Pašić, a békekonferencián részt vevő szerb–horvát–szlovén küldöttség vezetője Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének. Párizs, aug. 15. ÁDÁM–ORMOS 2004: 54–55; Saint-Aulaire bukaresti francia követ Pichon francia külügyminiszternek. (Bukarest) 1919. okt. 28. ÁDÁM–ORMOS 2004: 114–123; GRATZ 2001: 68–69.

Irodalom- és forrásjegyzék

- ÁDÁM Magda – ORMOS Mária szerk. (2004): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1919–1920*. Budapest: Akadémiai.
- BARANY, George (1966): Wilsonian Central Europe: Lansing's Contribution. *The Historian*, 28(2), 224–251.
- BERTÉNYI Iván, ifj. (2020): Az 1918. október 16-i Völkermanifest és következményei. In *Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve*. Budapest: Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 78–129.
- BIHARI Péter (2014): *1914. A nagy háború száz éve*. Pozsony: Kalligram.
- BÓKA Éva (2001): *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Budapest: Napvilág.
- BOTOS János (2015): A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 60(3), 70–138.
- Die Ausrufung Deutschösterreichs als Republik und als Bestandteil Deutschlands. *Neue Freie Presse*, 1918. november 12. 3.
- Die feierliche Ankündigung des Bundesstaates. Zusammengesetzt aus selbständigen Einzelstaaten. *Neue Freie Presse*, 1918. október 18.
- FIZIKER Róbert (2014): „Alles geprüft und erwogen”? A Habsburg-Lotaringiai család és az első világháború. *Levéltári Szemle*, 64(4), 61–74.
- FIZIKER Róbert (2021): Hoch die Republik! Az osztrák forradalom „udvari tanácsosai”. *Múltunk*, 66(4), 8–27.
- GOULD, S. W. (1950): Austrian Attitudes toward Anschluss: October 1918 – September 1919. *The Journal of Modern History*, 22(3), 220–231. Online: <https://doi.org/10.1086/237348>
- GRATZ Gusztáv (2001): *Magyarország a két háború között*. Budapest: Osiris.
- GULYÁS László (2008): *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor.
- GYARMATI Enikő (2016): Autonóm nemzetiségek vagy államalkotó nemzetiségek monarchiája? Az osztrák–magyar dualizmus alternatívái a nagy háború korában. *Pro Minoritate*, 25(4), 82–92.
- HAJDÚ Tibor – POLLMANN Ferenc (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest: Osiris.
- HANAK, Harry (1969): The Government, the Foreign Office and Austria-Hungary, 1914–1918. *The Slavonic and East European Review*, 47(108), 161–197.
- JESZENSZKY Géza (1995): A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 49–64.
- JUHÁSZ József (2010): *Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest: Gondolat.
- KELEHER, Edward P. (1992): Emperor Karl and the Sixtus Affair: Politico-Nationalist Repercussions in the Reich German and Austro-German Camps, and the Disintegration of Habsburg Austria, 1916–1918. *East European Quarterly*, 26(2), 163–184.
- LYNCH, Allen (2002): Woodrow Wilson and the Principle of „National Self-Determination”: A Reconsideration. *Review of International Studies*, 28(2), 419–436. Online: <https://doi.org/10.1017/S0260210502004199>
- Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv (1918. október 20.) (2009). In SZABÓ Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Budapest: Osiris, 130–131.
- MEYER, Henry Cord (1946): Mitteleuropa in German Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 36(3), 178–194. Online: <https://doi.org/10.2307/2560933>
- MOLNÁR Máté (2002): Az európai integráció szövetségi tervezetei. *Századok*, 136(1), 57–74.
- MURBER Ibolya (2021): Habsburg IV. Károly restaurációs elképzelései. Osztrák és magyar válságkezelés. *Századok*, 155(5), 921–938.
- ORMOS Mária (1996): Németország és Ausztria–Magyarország viszonya. Az új Mittel-Europa terv, 1917–1918. *Századok*, 130(2), 207–228.

- ROMSICS Ignác (1997): Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 7–60.
- SCHOEPS, Hans-Joachim (1968): Friedrich Naumann als politischer Erzieher. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, 20(1), 3–13. Online: <https://doi.org/10.1163/157007368X00021>
- STEVENSON, David (2012): The First World War and European Integration. *The International History Review*, 34(4), 841–863. Online: <https://doi.org/10.1080/07075332.2012.690202>
- SUPPAN, Arnold (2014): *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa*. Wien: Austrian Academy of Sciences Press. Online: https://doi.org/10.26530/OAPEN_461691
- SZARKA László (2016): *A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Cseh-szlovákia nemzetiségi politikájában*. Pozsony: Kalligram.
- SZARKA László (2020): A wilsonizmus nagyhatalmi és kismemzeti forgatókönyvei 1918 őszén. In *Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve*. Budapest: Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 51–77.
- THEINER, Peter (1984): „Mitteleuropa“: Pläne im Wilhelminischen Deutschland. *Geschichte und Gesellschaft*, 10(Sonderheft), 128–148.